

УДК 378.147:373.5.011.3-051(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2024-18.12>

САМОСТАВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

КОНОНКО ОЛЕНА ЛЕОНТІВНА

докторка психологічних наук, професорка,
завідувачка кафедри дошкільної освіти

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

kononko11@ukr.net

orcid.org/0000-0003-2815-6261

У статті розкрито зміст поняття «самоствалення», з'ясовано його вплив на характер педагогічної взаємодії з дошкільниками. Визначено критерії оцінювання здорової форми самоствалення та його вплив на ефективність професійної діяльності. До критеріїв оцінювання міри сформованості здорової форми самоствалення зараховано довіру до власних можливостей, упевнену самостійну поведінку, здатність до саморегуляції діяльності, адекватну самооцінку. Критеріями оцінювання ступеня ефективності професійної діяльності майбутнього фахівця дошкільної освіти визначено таке: динаміку позитивних змін у поведінці дошкільника, його високі досягнення, креативність педагога, використання сучасних освітніх технологій, задоволеність професійною діяльністю. Розроблено авторську типологію самоствалення, до якої ввійшли такі типи: позитивно-адекватний, позитивно-ситуативний, позитивно-демонстративний, негативно-неадекватний. Ця типологія дала змогу визначити групи студентів з різними типами емоційно-ціннісного ставлення до себе. Обґрунтовано психолого-педагогічні умови оптимізації освітнього процесу у ЗВО, спрямованого на розвиток у студентської молоді ціннісного самоствалення, до яких зараховано такі: 1. Сприяння розвитку в майбутніх педагогів довіри до себе, до своїх можливостей через вправлення в самостійності, упевненості в собі, наполегливості, почуття власної гідності. 2. Вправлення студентської молоді в умінні виробляти адекватну самооцінку шляхом застосування взаємооцінювання, моделювання ситуацій, які потребують аргументації своєї правоти, розвитку рефлексії. 3. Підтримка балансу проявів внутрішнього й зовнішнього життя, активізація самопізнання; наближення змісту освіти до реалій сьогодення. 4. З допомогою педагогічного оцінювання звести емоційно-ціннісне самоствалення до найвищих людських чеснот; використання із цією метою новітніх освітніх технологій.

Ключові слова: самоствалення, емоційно-ціннісне ставлення до себе, саморегуляція, адекватна самооцінка, рефлексія, психолого-педагогічні умови оптимізації освітнього процесу.

Постанова проблеми. Окремими сторонами самоствалення є самопізнання, самооцінка, емоційне ставлення до себе, самоконтроль, саморегуляція, рефлексія. Вони відображають широкий спектр феноменів внутрішнього життя особистості. Проблема розвитку в студентської молоді позитивного емоційно-ціннісного самоствалення значуща як сама по собі, так і з огляду на її вплив на життєвий контекст, на ефективність освітнього процесу, на задоволеність професією. Як зазначають фахівці, позитивне ставлення до себе, довіра до власних можливостей, упевнена поведінка, здатність підтримати й захистити себе в складних ситуаціях, мобілізуватися на долання труднощів і досягати успіху – це ланки одного ланцюга. Висока

самооцінка базується на успішному попередньому досвіді та схваленнях значущих людей; низька самооцінка є похідною від частих програшів, неуспішних результатів, незадоволення авторитетних для студента людей – викладачів та одногрупників. Оптимістичні очікування, конструктивна поведінка, адекватна самооцінка – звичні атрибути успішної молоді людини. Водночас для невпевнених, залежних, конформних студентів вони радше є випадковістю або бажаною стратегією, якої їм належить навчитися. Саме тому одним із важливих завдань закладів вищої освіти (далі – ЗВО) є культивування й розвиток у студентської молоді упевненої самостійної поведінки, продуктивної діяльності, життєдайної самооцінки як запоруки успіху.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема активізації внутрішнього життя студентської молоді залишається однією з актуальних. Самоствавлення – одна з них. У сучасній вітчизняній і зарубіжній літературі можна зустріти близькі між собою поняття: «самоповага», «самоприйняття», «самоцінність», «емоційно-ціннісне ставлення до себе», «самоствавлення», «самоствердження».

І. Бех розглядає ставлення до себе як компонент самосвідомості й підкреслює важливу роль самооцінки в самовизначенні особистості, в управлінні своєю поведінкою. Дослідник оперує поняттями «адекватне» та «неадекватне ставлення до себе». На його думку, максимально адекватне самоствавлення поєднується з вищим рівнем самооцінки, з моральною самооцінкою, важливою умовою формування якої є усвідомлення особистістю ставлення до себе. Ставлення до себе формується в результаті самопізнання, через ставлення до дійсності й інших людей. Формування ставлення до себе відбувається завдяки спілкуванню з іншими людьми. Як критерій самооцінки І. Бех називає порівняння себе з іншими й підкреслює опосередкованість ставлення до себе зовнішніми оцінками та власними досягненнями [1].

Фахівці зазначають: майбутній педагог повинен мати внутрішню позицію щодо себе як професіонала й особистості зі своїм внутрішнім світом. Поняття професійно-ціннісного самоствавлення можна виразити через поняття позиції по щодо себе в професійній діяльності. Ставлення до різних аспектів свого «Я» (Я-реального, Я-ідеального, Я – в уявленнях референтних інших) є феноменом само ставлення, призводить до професійного й особистісного зростання педагога, його самореалізації та самовдосконалення.

Досліджуючи ціннісне самоствавлення як особистісний феномен, О. Рейпольська зазначає: глобальна самооцінка співвідноситься з поняттям «самоповага» й характеризує загальне ставлення особистості до себе. Під загальною самооцінкою переважно розуміють особливе афективне утворення особистості, яке є результатом інтеграції самосвідо-

мості й емоційно-ціннісного самоствавлення. Ідеться про загальне почуття «за» і «проти» себе як сукупність позитивних і негативних моментів самоствавлення. Автор зауважує: на жаль, більшість вітчизняних досліджень сьогодні присвячено частковій, прив'язаній до конкретної діяльності, самооцінці як чиннику саморегуляції. А це не дає змоги судити про сутність ставлення людини до себе як цілісної категорії [9].

Інтерес до самооцінки існує як у вітчизняній, так і зарубіжній науковій літературі. На думку К. Роджерса, самооцінка є не стільки оцінкою, скільки стилем ставлення до себе, загальною життєвою установкою. Згідно з поглядами У. Джемса, самооцінка може виявлятися задоволенням або незадоволенням собою. Самозадоволення відображає високий рівень самоповаги особистості, невдоволення – низький. Самоповага – важлива умова продуктивної активності особистості, яка реалізує її творчий потенціал. Така позиція передбачає підключення механізмів самозахисту в разі неуспіху, незадоволеності собою, необхідності витримати зовнішню критику.

Базуючись на наведених вище положеннях, можна стверджувати, що педагог із високим рівнем самоповаги продуктивніше за колегу з низьким рівнем самоповаги спілкується з вихованцями, ефективніше організовує освітній процес, домагається суттєвіших освітніх результатів. Отже, існує безпосередній зв'язок між життєдайною самооцінкою, високим рівнем домагань, позитивною самоповагою та ефективністю професійної діяльності педагога.

Перші спроби трактування феномена самоствавлення в зарубіжній психології пов'язані з категорією «глобальна самооцінка» як деякого загального переживання, що інтегрує окремі самооцінки в єдину динамічну сукупність. На думку західних учених, завдяки самопізнанню можна виявити причину та смисл поведінки людини, тоді як самооцінка виражає модус сприймання індивідом себе, власних можливостей, своєї позиції серед інших людей. Більшість фахівців вважають, що саме самооцінка й відображає ставлення людини до себе, самоствавлення існує тому, що знання

про себе не можуть сприйматися людиною байдуже і пробуджують у неї оцінки та емоції. Таким чином, самоствавлення – це емоційний компонент установки на себе, афективна складова частина Я-концепції є інтегральною стійкою самооцінкою, яка характеризується різною інтенсивністю залежно від контексту змісту образу «Я» [8].

Як зазначає О. Кононко, у процесі формування глобальної самооцінки відбувається порівняння реального «Я» з ідеальним «Я». У такий спосіб суб'єкт оцінної діяльності відображає інформацію щодо себе з погляду прийнятої в суспільстві системи цінностей, особистісне судження про власну цінність, яке відображає суб'єктивну значущість «Я», оцінку своїх характеристик як таких, що сприяють або гальмують процес самореалізації.

Почуття «за» або «проти» себе характеризується відносною стабільністю, не диференційованістю й мало залежить від актуального сприйняття себе. Автор зазначає: людина з високою самоповагою довіряє собі, уважає, що може подолати свої недоліки, відчувається оптимістично. Людина з низькою самоповагою переживає почуття неповноцінності, характеризується високою чутливістю до зовнішніх впливів, відірваністю від реального життя. Можна говорити, що самоповага є уявленням людини про себе з погляду оцінювання соціальних установок. Таким чином, професійно-ціннісне самоствавлення можна виразити через поняття установки як зайнятої педагогом позиції щодо себе в професійній діяльності [6].

О. Камінська виділила основні характеристики самоствавлення. До структурних вона зарахувала самоповагу, аутосимпатію, очікування позитивного ставлення від інших, самоінтерес, самовпевненість, ставлення інших, самоприйняття, самокерування, самопослідовність, самозвинувачення, самоцікавість, саморозуміння. У зміст автор включила таке: модальність, адекватність самоствавлення, ступінь вираженості (повнота) складових елементів, наявність/відсутність суперечливих самохарактеристик. Динамічні характеристики становлять ступінь стабільності й лабільності самоствавлення, тобто

здатність особистості корегувати його відповідно до змін, що можуть детермінуватися як зовнішніми впливами, так й онтогенетичним розвитком особистості. Різні варіації характеристик самоствавлення, представлених ученою, визначають особливості ставлення особистості до себе [5].

Досліджуючи феномен самоствавлення та його вплив на професійну діяльність, провідні фахівці виявили три групи проблем, які потребують розв'язання: проблема професійних умінь, проблема міжособистісних взаємин у педагогічному процесі, інтраіндивідні проблеми (складності в саморегуляції, самовідчуттях, самоорганізації). З огляду на те що педагог усвідомлює себе та своє самоствавлення, він змушений взаємопов'язувати себе й професію, особисті й професійні проблеми, особисті завдання й цінності із цінностями та завданнями професійними. Виходячи із цієї думки, поняття професійно-ціннісне самоствавлення можна кваліфікувати як позицію, яка визначає комплекс ставлення педагога до різних аспектів свого «Я» в професійній діяльності, у професійному бутті. Позиція є злиттям трьох сфер: пізнання, дії, переживання. Отже, ставлення особистості до себе реалізується в самопізнанні, емоційних переживаннях і діях стосовно самої себе.

В. Горбатих, досліджуючи феномен самоствавлення, вихідним положенням дослідження вважає розуміння самоствавлення як емоційного компонента самосвідомості, який складається із сукупності емоційних переживань та оцінних суджень особистості, пов'язаних із розумінням нею свого «Я» як активного суб'єкта. У зв'язку з цим автор виділяє три основні підходи до визначення самоствавлення: 1) самоствавлення як загальна, або глобальна самооцінка; 2) самоствавлення як самоповага; 3) самоствавлення як емоційно-ціннісне ставлення до себе. О. Горбатих, кваліфікуючи провідну категорію як емоційний компонент самосвідомості, який виникає на основі залучених у раціональні моменти самосвідомості переживань, уважає, що вони є критерієм позитивної або негативної сигнальності форм самоствавлень. Поняття «емоційно-ціннісне самоствавлення», на його

думку, з одного боку, спирається на самопізнання, а з іншого – створює основні передумови для формування саморегуляції, самоактуалізації, саморозвитку та самореалізації особистості [4].

У дослідженні В. Бондаря розкрито проблему труднощів, що виникають у процесі самореалізації педагога в професійній діяльності. Автор виділяє три групи проблем, які потребують вирішення: проблеми професійних умінь, проблеми міжособистісних взаємин у педагогічному процесі та складності саморегуляції, співчуття, самоорганізації. Він наголошує: важливо пов'язувати себе й професію, особисті проблеми та професійні, особисті завдання й цінності з професійними. Фахівець визначає професійно-ціннісне самоставлення як позицію, що передбачає комплекс відносин майбутнього педагога до різних аспектів свого «Я» в професійній діяльності. Внутрішню позицію професіонала варто кваліфікувати як об'єктивний показник динаміки професійно-ціннісного самоставлення майбутнього педагога.

До важливих напрямів діяльності ЗВО В. Бондар зараховує таке: підхід, за якого якість педагогічної праці вимірюватиметься не обсягом знань, а вмінням обмінюватися педагогічними думками та здатністю самостійно здобувати знання; погляд на ЗВО як на науково-дослідний центр; забезпечення гармонії теорії й практики; збагачення педагогічного досвіду. Як зазначає фахівець, педагогічний університет повинен мати добротну навчально-методичну базу, високий науковий потенціал, володіти інноваційними педагогічними й інформаційно-комунікаційними технологіями. На думку В. Бондаря, період навчання у ЗВО є важливим етапом розвитку та самореалізації студентської молоді [2].

Самоставлення педагога пов'язане з необхідністю брати до уваги інших учасників педагогічного процесу. Як зазначає В. Васютинський, педагогічна діяльність відбувається в контексті колективної феноменології, яка ґрунтується на утворенні у свідомості індивідуального суб'єкта спілкування суб'єктивної моделі змісту й процесу взаємодії з іншими учасниками, наявність якої може відобра-

жатися у вигляді спільного образу предмета взаємодії, що виникає в інтерперсональному просторі та заповнює його. Діяльність та особистість педагога є продуктом, з одного боку, залученості до процесу інтерсуб'єктивної взаємодії в соціальному просторі, а з іншого – безумовно суб'єктивного, небезстороннього відображення дійсності, що постає перед педагогом у процесі й завдяки інтерсуб'єктивній взаємодії [3].

У професійній діяльності сьогодні все більшого значення набуває творчий підхід педагога до педагогічного процесу та до себе як особистості.

Упровадження в практику особистісно орієнтованої системи освіти, на думку О. Остапчука, актуалізує інноваційність як принцип педагогіки, що забезпечує умови розвитку особистості в педагогічному процесі, реалізацію її права на індивідуальний творчий внесок, на особистісну ініціативу, позитивне самоставлення, свободу саморозвитку. Тому інноваційність розуміється не тільки як налаштованість на сприйняття, продукування й застосування нового, а насамперед як здатність особистості до оновлення попереднього досвіду, відкритість новому, педагогічну рефлексію. Посилення особистісного підходу в освіті загострює проблему креативності педагогічної дії. Креативність вивільняється за умови послаблення зовнішнього контролю та включення рефлексивного контролю [7].

У процесі педагогічної діяльності вихователь має не лише зберегти позитивне самоставлення, а й виявити емоційно-ціннісне ставлення до дітей. Аналіз психолого-педагогічної літератури дав змогу виділити такі педагогічні шляхи й засоби виховання ціннісного ставлення до дошкільників у майбутніх педагогів: індивідуалізацію освітнього процесу; реалізацію індивідуального підходу у формуванні особистості в групі; розвиток у майбутніх педагогів педагогічної комунікативної компетентності; суб'єкт-суб'єктивні взаємини в системі взаємин «викладач-студент»; урахування зворотних зв'язків у цій взаємодії; активізацію самостійної роботи студентів; підготовку майбутніх педагогів до неперервного професійного самовдосконалення;

оптимізацію виховних можливостей дисциплін психолого-педагогічного циклу.

Формулювання мети статті. Мета статті полягала в розкритті змісту поняття «самоствалення»; у визначенні критеріїв і показників оцінювання міри його сформованості в майбутніх фахівців дошкільної сфери; характеристики авторської типології розвитку в студентської молоді емоційно-ціннісного ставлення до себе; обґрунтуванні педагогічних умов оптимізації освітнього процесу у ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Дослідження спрямовувалося на вивчення феномена самоствалення, визначення його специфіки й умов оптимізації. Учасниками дослідження були майбутні фахівці дошкільної освіти з м. Прилуки та Ніжин. Кількість учасників становила 96 студентів НДУ ім. М. Гоголя. У ході дослідження проведено індивідуальні спостереження й опитування. Завдяки цьому отримано цікавий матеріал, що характеризував сучасну молодь щодо здатності поважати й цінувати себе.

На початку експерименту визначено критерії, показники й компоненти самоствалення, за якими фіксували його прояви.

У таблиці 1 подано виділені нами критерії та показники кожного.

Фіксуючи в протоколах спостережень міру та модальність прояву майбутніми педагогами показників кожного критерію, ми брали до уваги структурну організацію самоствалення, до якої зарахували такі компоненти:

- *когнітивний компонент* (систему знань та уявлень студентської молоді про самоствалення та його роль у житті);
- *емоційно-ціннісний компонент* (система ціннісних орієнтацій і ставлень досліджуванних);
- *поведінковий компонент* (система вмінь і навичок виявляти самоствалення);
- *рефлексивний компонент* (здатність майбутніх фахівців дошкільної сфери аналізувати, порівнювати та коректувати свої дії).

Спостерігаючи за поведінкою досліджуваних у реальних умовах життя та проводячи опитування, ми отримали різні варіанти поєднання вмінь самовизначатися, виявляти до себе самоповагу, регулювати власні емоції й поведінку, адекватно оцінювати якісно-кількісні характеристики кінцевих результатів діяльності та вкладені в них особистісні

Таблиця 1

Критерії та показники сформованості в майбутніх педагогів емоційно-ціннісного ставлення до себе

КРИТЕРІЇ	ПОКАЗНИКИ
Самовизначення	Добре орієнтується в довкіллі; виділяє головне та другорядне, безпечно-небезпечно; приймає конструктивні рішення, відповідає за їх результати; керується в поведінці й діяльності моральними нормами та правилами; поводить себе самостійно, діє наполегливо, долає перешкоди на шляху до мети, не спрощує її й не піднімає; завжди доводить розпочате до кінця, досягає успіху; не боїться помилитися, готовий ризикувати.
Повага до себе	Орієнтується у власних чеснотах і вадах; приймає себе з своїми сильними та слабкими сторонами; довіряє власним можливостям та особистісному досвіду; усвідомлює свою значущість для рідних і близьких людей; відстоює власну гідність, не дозволяє себе принижувати й ображати; вибірковий у стосунках, надає пріоритет одним людям, коректно відмовляє в прихильності іншим; визнає право навколишніх на повагу.
Саморегуляція поведінки	Налаштований на ефективну роботу, без зволікань включається у виконання діяльності; усвідомлює мету, упевнено просувається до неї; добирає продуктивні способи дій, відмовляється від неефективних; контролює їх результативність, у разі необхідності вносить корективи, покращує проміжний і кінцевий результати; поводить себе коректно, утримується від негативних емоцій, слів невдоволення, розпачу; може переробити зроблене з власної ініціативи.
Адекватна самооцінка	Об'єктивно оцінює результати дій і вкладені в їх досягнення власні зусилля; обґрунтовує, мотивує самооцінку, чітко пояснює, на чому вона ґрунтується; визначає свої чесноти й вади, проявлені під час виконання завдань різного змісту й складності; бере до уваги як якісно-кількісні характеристики кінцевого результату, так і те, чого вони йому коштують; виявляє самокритичність, може вдатися до гумору; прагне самореалізації.

зусилля. В одних досліджуваних вони виявилися збалансованими, в інших – лише частково або перебували в дисбалансі. Модальність, сила, стабільність прояву показників теж суттєво коливалися.

На базі аналізу отриманих у дослідженні емпіричних даних і спираючись на виділені вище критерії оцінювання та структурні компоненти ціннісного самоставлення, створили авторську типологію досліджуваного явища. Вона включала чотири основні типи самоставлення майбутніх фахівців дошкільної освіти: тип із позитивним самоставленням та адекватною самооцінкою; тип із позитивним самоставленням і завищеною самооцінкою; тип із позитивним самоставленням і ситуативною самооцінкою; тип із негативним самоставленням і заниженою самооцінкою. Схарактеризуємо детальніше прояви свідомості й поведінки представників кожного типу.

Це високо мотивовані студенти, які свідомо обрали педагогічну професію. Вони систематично активно працюють, прагнуть досягти успіху, діють самостійно, цілеспрямовано, завжди доводять розпочате до кінця. Вони добре організують навчальну й дозвілльєву діяльність, задоволені життям і своєю діяльністю, упевнені в собі, характеризуються високим творчим потенціалом. Вони компетентно самовизначаються, поведуться спокійно, виважено, приймають продуктивні рішення, відповідають за їх наслідки. Представники цього типу вирізняються високою самоповагою, знають собі ціну, усвідомлюють свою значущість для рідних і близьких, добре орієнтуються у власних чеснотах і вадах, виявляють самокритичність і почуття гумору. Вони контролюють і регулюють власну діяльність і поведінку, у разі необхідності вносять у них корективи, відмовляються від неефективних. Здатні об'єктивно оцінити себе та продукти своїх дій, вербалізувати оцінне судження. Уміють постояти за себе в суперечці, навести доказові аргументи на свою користь, відстояти власну гідність. Звертають увагу не лише на якість і кількість виконаного, а й на вкладені в нього особистісні зусилля. З довірою ставляться до інших людей, доброзичливі, співчутливі, добре налагоджують ділову й

особистісну взаємодію. Цей тип нараховує 20 % від усієї експериментальної групи майбутніх педагогів.

Тип із позитивним самоставленням і ситуативною самооцінкою. Зараховані до цього типу майбутні педагоги справляють позитивне враження: спокійні, виважені, звичні до міркувань і сумнівів, неквапливі, працелюбні. Вони включаються в роботу поступово, проте частіше за все доводять її до кінця. Початкові дії самостійні, цілеспрямовані, орієнтовані на дотримання моральних норм і правил. Удаються до самодіяльності й окремих проявів креативності, проте зазвичай намагаються не ризикувати. Зіткнення з труднощами продукує звернення за допомогою. Працюють старанно, ретельно, намагаються досягти високих стандартів якості. Під час самовизначення розмірковують над прийняттям доцільних рішень, перевіряють їх правильність в експертів. Орієнтуються у власних чеснотах і вадах, поважають себе, можуть обґрунтувати власні судження. Контролюють і регулюють власну діяльність, уносять у неї необхідні зміни та корективи, утримуються від прояву негативних емоцій, доброзичливі й віддані в стосунках. Оцінка недостатньо визначена, коливається залежно від змісту, складності завдання, настрою. Може бути як адекватною, так і неадекватною, здебільшого заниженою, що свідчить про певний ступінь невпевненості в собі. Задоволені життям і професією, здебільшого відповідальні, добре навчаються, організовані, хоча творчий потенціал невисокий. Таких майбутніх педагогів нараховується 36 %.

Тип із позитивним самоставленням і завищеною самооцінкою. Представники цього типу активні, креативні, орієнтуються на успіх, прагнуть бути в центрі уваги, намагаються в будь-який спосіб «пропіаритися». Це студенти демонстративного типу, яві прагнуть виділитися, посісти лідерські позиції, хоч і не завжди це вдається. Самостійні на початку роботи, проте під час зіткнення з труднощами уповільнюють дії, бояться помилитися, не ризикують, починають нервувати. Можуть звернутися за допомогою або спростити кінцевий результат діяльності, підмінити мету. Вони легко відмовляються від «журавля в

небі» на користь «синиці в руках». Для них головне – домогтися успіху за будь-яку ціну, довести навколишнім свою спроможність, насолодитися перемогою. Самовизначаються поспіхом, багато метушаться, створюючи ілюзію активності, часто приймають непродумані рішення, у разі неуспіху намагаються «перевести стрілки на інших». Краще орієнтуються у власних чеснотах, ніж у вадах, уважають себе винятковими. Самоповага замінюється самовихвалянням. Самоконтроль і саморегуляція розвинені недостатньо, часто ображають і принижують інших, не стримують свої негативні емоції. Оцінка неадекватна, завищена, радше відображає Я-ідеальне (якою вона хоче бути), ніж реальне. Не задоволені життям і професією, звинувачують у своїх невдачах обставини й інших людей. Конфліктні, часто сперечаються, прагнуть бути лідерами, непостійні у взаєминах. Цей тип нараховує 26 % досліджуваних.

Це здебільшого невпевнені в собі, тривожні, боязкі студенти, звичні не стільки досягати успіху, скільки уникати неуспіху. Вони складно адаптуються до нових вимог та умов життя, не довіряють людям, складно налагоджують взаємодію. Намагаються діяти згідно з прийнятими правилами й нормами, дотримуватися мінімально необхідних вимог, виконувати завдання старанно, ретельно. Характеризуються низьким творчим потенціалом, ніколи не ризикують. Самовизначатися їм складно, приймати самостійні рішення майже ніколи не вдається. Вони комбінують знайомий матеріал, діють шляхом спроб і помилок, звертаються за допомогою, намагаючись виконати необхідне. Маючи низький рівень домагань і неадекватну занижену самооцінку, вони не здатні себе поважати, хоча не позбавлені позитивних якостей: доброзичливі, слухняні, з високою виконавською активністю, ретельним ставленням до завдань. Самоконтроль і саморегуляція знаходяться на низькому рівні, рушієм їхньої активності є зовнішні регулятори. Оцінюючи результати своєї діяльності, указують насамперед на недоліки, а не на сильні сторони. Характеризуються високою недовірою до власних можливостей та особистісного

досвіду, комплексом неповноцінності. Цей тип охоплює 18 % майбутніх педагогів.

Аналіз емпіричних даних засвідчив, що лише п'ята частина (20 %) майбутніх фахівців дошкільної освіти вирізняється позитивним самоставленням та адекватною самооцінкою – ідеальним варіантом для майбутнього педагога. Водночас виявлено, що найбільшу групу (36 %) становлять досліджувані з позитивним самоставленням і ситуативною, недостатньо визначеною самооцінкою, яка коливається залежно від складності чи змісту завдань або від настрою виконавця. Залежність самооцінки від зовнішніх чинників – недобрый порадник для майбутнього вихователя ЗДО. Понад четверту частину (26 %) становлять досліджувані з позитивним самоставленням і завищеною самооцінкою, що заважатиме цим студентам у процесі професійної діяльності формулювати об'єктивні оцінки, дезорієнтуватимуть їх, схилитимуть до суб'єктивних суджень. З'ясувалося, що близько п'ятої частини (18 %) експериментальної групи становили студенти з негативним самоставленням і заниженою самооцінкою, що є характеристиками, які суперечать професії педагога, є для неї невідповідними. Залежна, невпевнена в собі, тривожна особистість виявиться, радше за все, поганим вихователем для дошкільників.

Отже, хоча в дослідженні зафіксовано, що більшість майбутніх фахівців дошкільної освіти характеризуються позитивним самоставленням (82 %), вони суттєво відрізняються між собою здатністю до об'єктивної самооцінки. Адекватна самооцінка – необхідна умова реального, продуктивного, об'єктивного самоставлення, мірило її самоповаги й відчуття власної значущості. Студенти із ситуаційною самооцінкою можуть виявитися вразливими в ситуаціях, які вимагатимуть від них певної позиції, чіткої та мотивованої оцінки. Студентській молоді із завищеними самооцінками бракує самокритичності, виваженості, об'єктивності. Указані прояви не сприяють здоровим формам самоставлення, гальмують процес творчої самореалізації, деформують процес формування зрілої особистості, уповільнюють рух у бік її повноцінної самоактуалізації.

Організація цілеспрямованого впливу на свідомість і поведінку майбутніх фахівців дошкільної сфери передбачає посилення уваги до виховання в них життєдайної самооцінки як ядра здорової форми самоставлення. Із цією метою обґрунтовано педагогічні умови оптимізації освітнього процесу у ЗВО й використано комплекс інноваційних методів формування здорової форми самоставлення. До основних психолого-педагогічних умов зараховано такі:

1. *Сприяння розвитку в майбутніх педагогів довіри до себе, своїх можливостей через вправлення в самостійності, упевненості в собі, наполегливості, почуття власної гідності.*

2. *Вправлення студентської молоді в умінні виробляти адекватну самооцінку шляхом застосування взаємооцінювання, моделювання ситуацій, які потребують аргументації своєї правоти, розвитку рефлексії.*

3. *Підтримка балансу проявів внутрішнього й зовнішнього життя, активізація самопізнання; наближення змісту освіти до реалій сьогодення.*

4. *З допомогою педагогічної оцінки звести емоційно-ціннісне самоставлення до найвищих людських чеснот; використання із цією метою новітніх освітніх технологій.*

Розроблення сучасних освітніх технологій передбачає, що вони не є самоціллю. Важливішою за технологію має стати готовність і здатність педагогічного колективу ЗВО осучаснювати реальний спосіб буття студентської молоді, орієнтуватися на ціннісний вимір, сприймати майбутніх фахівців як активних суб'єктів власної життєдіяльності. У центрі уваги має бути стан суб'єктивного благополуччя кожного студента, надання молоді права вибору дій, вчинків, поведінки. Завдяки цьому стану організовується, регулюється та забезпечується цілісність життєвого шляху особистості, підтримується баланс між нею й соціумом. Тісний контакт майбутнього педагога зі своїм внутрішнім світом і зовнішньою

реальністю дасть змогу йому повноцінно реалізувати свій потенціал; почуватися активним та автономним суб'єктом власної життєдіяльності, здатним конструктивно на неї впливати; поважати себе та знати собі ціну.

Висновки. У ході вивчення феномена самоставлення розроблено концептуальні засади, які базувалися на сприйнятті студентської молоді активним суб'єктом власної життєдіяльності; проаналізовано основні життєві тенденції, на яких базується життєвий успіх особистості; розроблено авторську авторської типологію. До складу розробленої авторської типології ввійшли такі типи: тип із позитивним самоставленням та адекватною самооцінкою; тип із позитивним самоставленням і завищеною самооцінкою; тип з позитивним самоставленням і ситуативною самооцінкою; тип із негативним самоставленням і заниженою самооцінкою. Характеристики кожного типу впливають на професійну діяльність, позитивно чи негативно позначаються на процесі та результатах педагогічних дій. Обґрунтовано психолого-педагогічні умови оптимізації освітнього процесу у ЗВО, основними з яких визначено такі: сприяння розвитку в майбутніх педагогів довіри до себе, до своїх можливостей через вправлення в самостійності, упевненості в собі, наполегливості, почуття власної гідності; вправлення студентської молоді в умінні виробляти адекватну самооцінку шляхом застосування взаємооцінювання, моделювання ситуацій, які потребують аргументації своєї правоти, розвитку рефлексії; підтримка балансу проявів внутрішнього й зовнішнього життя, активізація самопізнання; наближення змісту освіти до реалій сьогодення; з допомогою педагогічної оцінки звести емоційно-ціннісне самоставлення до найвищих людських чеснот; використання із цією метою новітніх освітніх технологій. Подальший науковий розгляд убачаємо в пошуку ефективних шляхів особистісного та професійного становлення майбутніх педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Чернівці : Букрек, 2018. 320 с.
2. Бондар В.І. Психолого-педагогічні чинники формування особистості майбутнього вчителя у педагогічному ВНЗ. *Педагогічна і психологічна науки в Україні*. Київ : Педагогічна думка, 2007. Т. 1 : Теорія і історія педагогіки. С. 248–259.
3. Васютинський В.О. Інтеракційно-феноменологічний зміст педагогічної діяльності в системі неперервної освіти. *Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти* : матеріали методологічного семінару АПН України. м. Київ, 16 груд. 2004 р. Київ, 2005. С. 109–114.
4. Горбатих В.В. Самоставлення особистості як емоційний компонент самосвідомості. *Вісник Запорізького нац. університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2010. № 2 (13). С. 48–52.
5. Камінська О.В. Психологічний аналіз професійно важливих якостей педагога. *Психологічний часопис*. Київ, 2016. № 2 (4). Вип. 4. С. 20–31.
6. Кононко О.Л. Аутопсихологічна компетентність майбутнього вихователя: суть, типологія, стратегія розвитку. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2018. Вип. 2 (37). С. 10–17.
7. Остапчук О.Є. Розвиток особистості в моделі інноваційного функціонування освітньої системи. *Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти* : матеріали методологічного семінару АПН України. м. Київ, 16 груд. 2004 р. Київ, 2005. С. 211–215.
8. Радул І.Г. Теоретичні засади дослідження проблеми самоставлення в психології. *Психологічні умови становлення особистості у сучасному суспільстві* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Кропивницький, 19 бер. 2017 р. URL: <https://cusu.edu.ua/ua/konferentsii-2016-2017-n-r/vseukrainska-naukovo-praktychna-internet-konferentsiia-psykholohichni-umovy-standovlennia-osobystosti-u-suchasnomu-suspilstvi/prohrama/6209-teoretychni-zasady-doslidzhennia-problemy-samostavlennia-v-psykho> (дата звернення 25.12.2023).
9. Рейпольська О.Д. Теоретико-методичні засади формування у дошкільників ціннісного самоставлення : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2021. 46 с.

SELF-PERCEPTION OF THE FUTURE TEACHER AND ITS INFLUENCE ON THE EFFICIENCY OF PROFESSIONAL ACTIVITIES

KONONKO OLENA LEONTIIVNA

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Head of the Department of Preschool Education
Mykola Gogol Nizhyn State University

Introduction. *The problem of developing emotional and value self-esteem in future specialists of preschool education remains extremely relevant for several reasons: personality formation in difficult life conditions; the practical absence of research in this direction in domestic psychology and pedagogy; the existence of a pedagogical practice request for diagnostic and technology formation in students of the ability to adequately evaluate themselves, to realize their significance for relatives and close people, to self-determine, to realize their potential, to improve themselves. The article is devoted to the disclosure of the conceptual basis of the study, the definition of the content of the “self-esteem” category, the disclosure of the criteria for assessing the degree of its formation in future teachers, the description of the author’s typology of the development of the phenomenon under study, the justification of the psychological and pedagogical conditions for the formation of emotional and value self-esteem in the studied subjects.*

Methods: *analysis and generalization of data from philosophical, psychological and pedagogical sources on the investigated problem; theoretical modeling for the construction of diagnostic research methods; observations, individual conversations.*

The results. *The most significant author’s contribution to the research includes: creation of conceptual foundations and definition of the content and structure of the category “self-attribution”; characteristics of criteria, indicators and components for determining the degree and features of the development of positive self-attitude among student youth; the development of a diagnostic methodology for the study of the peculiarities of the manifestation of self-attachment; qualitative and quantitative processing of empirical data; creation of author’s typology of the studied phenomenon, which included the following types: type with positive self-attitude and adequate self-esteem; type with positive self-attitude and situational self-evaluation; a type with a positive self-image and overestimated self-esteem; a type with a negative self-image and low self-esteem; characteristics of the influence of consciousness and*

behavior of each type on future professional activity; determination of psychological and pedagogical conditions for increasing the effectiveness of the educational process in higher education, aimed at activating consciousness and healthy activity, which produce the realization of personal potential, self-regulation of actions and behavior; adequate self-esteem, and achievement of life success. This proves the formation of a healthy form of the attitude of the future teacher.

Originality. For the first time: the concept of the study of the process of development of the attitude of future specialists of preschool education, based on the subject paradigm, was developed; the content and structure of the leading category are determined; diagnostic procedures aimed at studying the specifics of the development of the attitude of the subjects are characterized; evaluation criteria and indicators of the degree of formation of students' positive self-attitude are described; an author's typology of the emotional and value attitude of future teachers, who differed among themselves in the nature of self-evaluation, was created; psychological-pedagogical conditions for optimizing the educational process in higher education institutions are determined, aimed at forming a positive self-attitude, adequate self-esteem and self-respect in the subjects.

Conclusions. In the course of studying the phenomenon of self-identification of future preschool education specialists, conceptual principles were developed, which were based on the perception of students as active subjects of their own life activities. The criteria, indicators, and components for determining the degree of development of their attitude itself have been established. The peculiarities of the ability of the subjects to define and formulate their own self-esteem, to rely on it in their behavior and activities were clarified. A typology of self-attitude of student youth was developed, which includes four types: the type with positive self-attitude and adequate self-esteem; type with positive self-attitude and situational self-evaluation; a type with a positive self-image and overestimated self-esteem; type with negative self-image and low self-esteem. According to our data, self-esteem acts as the core of positive self-attitude, determines the type of phenomenon being studied, and significantly affects the content and dynamics of future professional activity. The psychological and pedagogical conditions for optimizing the educational process in higher education institutions are substantiated, which include: 1. Promoting the development of future teachers' confidence in themselves and their abilities through the exercise of independence, self-confidence, perseverance, and a sense of self-worth. 2. Training of student youth in the ability to produce adequate self-assessment by using mutual assessment, modeling situations that require arguments for one's rightness, development of reflection. 3. Maintaining the balance of manifestations of inner and outer life, activation of self-knowledge; approximation of the content of education to the realities of today. 4. With the help of pedagogical assessment, reduce emotional and value self-attitude to the highest human virtues; using the latest educational technologies for this purpose.

Key words: self-esteem, emotional and value attitude towards oneself, self-regulation, adequate self-assessment, reflection, psychological and pedagogical conditions for optimizing the educational process.

REFERENCES

1. Bekh, I. (2018). *Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnosti* [Personality on the way to spiritual values]. "Bukrek".
2. Bondar, V. I. (2007). Psykholoho-pedahohichni chynnyky formuvannia osobystosti maibutnoho vchytelia u pedahohichnomu VNZ [Psychological and pedagogical factors of personality formation of a future teacher in pedagogical university]. *Pedahohichna i psykholohichna nauky v Ukraini. Teoriia i istoriia pedahohiky*. (Vol. 1), 248–259.
3. Vasiutyynskiy, V. O. (2005). Interaktsiino-fenomenolohichniy zmist pedahohichnoi diialnosti v systemi neperervnoi osvity [Interactive and Phenomenological Content of Pedagogical Activity in the System of Continuing Education]. *Teoretyko-metodolohichni problemy rozvytku osobystosti v systemi neperervnoi osvity* [Theoretical and methodological problems of personality development in the system of continuous education]: materialy metodolohichnoho seminaru APN Ukrainy, (pp. 109–114).
4. Horbatykh, V. (2010). Samostavleniia osobystosti yak emotsiinyi komponent samosvidomosti [Self-image as an emotional component of self-awareness]. *Visnyk Zaporizkoho nats. un-tu. Pedahohichni nauky*, 2 (13), 48–52.
5. Kaminska, O. (2016). Psykholohichniy analiz profesiino vazhlyvykh yakosti pedahoha [Psychological analysis of professionally important qualities of a teacher]. *Psykholohichniy chasopys*, 2 (4), 20–31.
6. Kononko, O. (2018). Autopsykholohichna kompetentnist maibutnoho vykhovatelya: sut, typolohiia, stratehiia rozvytku [Autopsychological competence of future educator: essence, typology, development strategy]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia "Pedahohichni nauky"*, 2 (37), 10–17.
7. Ostapchuk, O. (2005). Rozvytok osobystosti v modeli innovatsinoho funktsionuvannia osvitnoi systemy [Personal development in the model of innovative functioning of the educational system]. *Teoretyko-metodolohichni problemy rozvytku osobystosti v systemi neperervnoi osvity* [Theoretical and

- methodological problems of personality development in the system of continuous education]: materialy metodolohichnoho seminaru APN Ukrainy (2004, 16 hrudnia), (pp. 211–215).
8. Radul, I. (2017, 9 bereznia). Teoretychni zasady doslidzhennia problemy samostavlennia v psykholohii [Theoretical foundations of the study of the problem of self-image in psychology]. *Psykhologichni umovy stanovlennia osobystosti u suchasnomu suspilstvi* [Psychological conditions of personality formation in modern society]: *materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii, m. Kropyvnytskyi*. <https://cusu.edu.ua/ua/konferentsii-2016-2017-n-r/vseukrainska-naukovo-praktychna-internet-konferentsiia-psykhologichni-umovy-stanovlennia-osobystosti-u-suchasnomu-suspilstvi/prohrama/6209-teoretychni-zasady-doslidzhennia-problemy-samostavlennia-v-psykho>.
 9. Reipolska, O. (2021). *Teoretyko-metodychni zasady formuvannia u doshkilnykiv tsinnisnoho samostavlennia* [Theoretical and methodological bases of formation of value attitude in preschool children]. [Doctor's thesis, Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy].